А.Е.КУЛАКОВСКАЙ – ӨКСӨКҮЛЭЭХ ӨЛӨКСӨЙ БҮЛҮҮГЭ ОЛОРБУТ КЭМИГЭР ҮЛЭТЭ

Үлэни толордо: Дмитриева Ньургуйаана Нюргуновна, 11 кылаас
Бүлүү улууһа

Чинчийэр үлэм темата:

А.Е.Кулаковскай - Өксөкүлээх Өлөксөй Бүлүүгэ олорбут кэмигэр үлэтэ.

Чинчийии боппуруоһа (проблемата):

Саха норуотун тыла, өйүн-санаатын баайа (духуобунаһа), култуурата, устуоруйата, уус-уран литературата сайдарын туһугар сүнкэн үлэни үлэлээн ааспыт чулуу дьоммут үтүө аттара аныгы дьалхааннаах кэмнэ холобур буоларын көрдөрүү.

Үлэ тоҕоостооҕо (актуальноһа):

20-с үйэ саҕаланыытыгар Бүлүү улууһугар үөрэхтээһин сайдарыгар улахан олук уурбут прогрессивнай өйдөөх-санаалаах дьоммут олохторун, үлэлэрин үөрэтии, билии уонна үйэтитии аныгы дьон, эдэр ыччат ытык иэспит буолар.

Чинчийии сыала:

А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ учууталлаабыт кэмигэр учуутал, суруйааччы, ученай быһыытынан туох үлэни ыыппытын билии, дьонугар-сэргэтигэр оҥорбут үтүө дьыалаларын туһунан чинчийии.

Үлэ соруктара (задачи):

1. А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ үлэлээбит кэмигэр учуутал, суруйааччы, ученай быһыытынан үлэтин үөрэтиигэ матырыйаал хомуйуу;
2. А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ үөрэхтээһин сайдарыгар туох олук уурбутун чинчийии, дьоҥҥо-сэргэҕэ туох үтүө дьыалалары оҥорбутун туһунан чахчылары бэлиэтээн ырытыы.
3. А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ үөрэппит оҕолорун ахтыыларын булуу, ханнык биллэр-көстөр ыччат дьон үөскээбиттэрин билии.

Чинчийии барыма (объега):

Өксөкүлээх Өлөксөй 1912-1915 сыллардааҕы олоҕун түһүмэҕэ

Чинчийии барамайа (предметэ):

Кулаковскай Бүлүүгэ учуутал, суруйааччы, ученай быһыытынан үлэтэ

Сабаҕалааһын (гипотеза):

А.Е.Кулаковскай Бүлүү училищетыгар үс сыл кэринэ олус кыһамньылаахтык, бэриниилээхтик үлэлээбитэ, Бүлүү дьонун, куоратын олус сөбүлээбитэ, олохсуйан, дьиэ-уот туттан, уһуннук олорор былааннааҕа. Ол эрэн, үс көрдөһүүнү суруйбутун урдүнэн, училище салалтата кинини “үөрэҕэ ситэтэ суох” диэн сылтанан, “Дьиҥнээх” (действительнэй) учууталынан анаабатахтар. Онон төһө да Бүлүүгэ хаалан үлэлиэн баҕарбытын и һин, үөрэх дьыла бүтээтин 1915 сыл бэс ыйыгар кини Бүлүүттэн барарга күһэллибитэ.

Чинчийии методологическай төрдө

Кулаковскай нэһилиэстибэтин үйэтиппит Кулаковская Л.Р., учуутал, историк, кыраайы үөрэтээччи Миронов Н.С., литературнай критик Васильева Д.Е. үлэлэригэр тирэҕирдим.

Чинчийии ньымалара:

Кыһалҕалары тобулуу, матырыйаалы көрдүүр үлэ, сааһылааһын, наардааһын; чахчылары чопчулааһын, ырытыы; үлэ хаамыытын кэтээн көрүү, ырытыы; түмүк оҥоруу.

Үлэ сонуна (новизна)

А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ үлэлээбит кэмигэр С.А.Новгородовтыын биирги үлэлээһинэ, үөрэппит оҕолорун ахтыылара киирдилэр. Маны тэҥэ үөрэнээччитигэр Исидор Бараховка суруйбут суруктара учуутал уонна үөрэнээччи алтыһыылара өр сылларга истиҥ сыһыаннаах доҕордоһууга кубулуйбутун кэрэһилииллэр. Сыһыарыыга [14] киирбит хаартыскалары үгүстэрин А.И.Немце-Петровскай диэн оччотооҕуга фотограф быһ ыытынан Бүлүүгэ үлэлии, олоро сылдьыбыт киһи түһэрбит. Бэйэтэ үс хаартыскаҕа Кулаковскайдыын бииргэ сылдьан түспүтэ баар. Немце-Петровскай түһэрбит хаартыскалара Бүлүүттээҕи уонна Ярославскай аатынан Дьокуускайдааҕы кыраайы үөрэтэр түмэллэргэ хараллан сыталлар.

Үлэ практическай суолтата (практическая значимость):

Кулаковскай олоҕун, үлэтин үөрэтиигэ үөрэнээччилэр, устудьуоннар, кыраайы үөрэтээччилэр бу үлэни эбии туһаныахтарын сөп.

Үлэ тутула

Киириитэ
А.Е.Кулаковскай 1904-1905, 1921 сылларга Бүлүүгэ бастах кэлэ сылдьыылара
II. Бүлүүгэ 1912-1915 сылларга олорбут кэмигэр учуутал, суруйааччы, ученай быһыытынан үлэтэ
2.1. Кулаковскай – учуутал
2.2. Кулаковскай уонна Новгородов
2.3. Бүлүүгэ олорон суруйбут айымньылара
2.4. Төрөөбүт сахатын тылыгар кыһамньыта
2.5. Кулаковскай Бүлүүгэ олорон этнограф, фольклорист быһыытынан үлэтэ
2.6. Кулаковскай уонна Толоконскай
III. 3.1. Бүлүүгэ үөрэппит оҕолорун ахтыылара
3.2. Кулаковскай Исидор Бараховка суруктара
Түмүк
Туһаныллыбыт литература
Сыһыарыы

Түмүк

А.Е.Кулаковскай - Өксөкүлээх Өлөксөй Бүлүүгэ 1912-1915 сылларга учууталлаабыт, үс сыл кэринэ олорбут, үтүөкэн учуутал быһыытынан биллибит, үгүс үтүө дьону кытта доҕордоспут, дьон-сэргэ ытыктабылын ылбыт.

Бу үлэлээбит сылларыгар норуот ырыаһыттарын, олоҥхоһуттарын анаан көрсөн, ыҥыран ыллаппыта, олоҥхолоппута биллэр. Бүлүү уокуругун Сунтаар улууһугар тиийэ хаста да кэрийбитэ. Сунтаарынан, Үөһээ Бүлүүнэн, Ньурбанан сылдьан норуот баай фольклорун хомуйара, күүһэ тиийэринэн кыһалҕалаах дьоҥҥо араас сурук, көрдөһүү суруйан көмөлөһө сатыыра.

Кулаковскай билиҥҥи Ньурба улууһугар сылдьан, Манчаары туһунан сэһэннэри, номохтору хомуйан сурукка киллэрбитэ.

“Итирик бурсуй ырыата”, «Төрүү илигиттэн түҥнэри кыраныылаах» диэн айымньыларын Бүлүүгэ олорон суруйбута биллэр.

1914 сыл муус устар ыйга Бүлүүгэ уола Реас төрөөбүтэ.

Кулаковскай өр сылларга муспут, чөкөлөөбүт матырыйаалларын 1914 с. Толоконскай диэн киһиэхэ бэчээттэтэ биэрбитин, киһитэ бэйэтин аатынан “Якутские загадки, пословицы, святочные гадания, обряды, поверия, легенды и другие (собранные при ближайшем участии А.Кулаковского)” диэн кинигэ таһаартарбыт. Бу Кулаковскай маҥнайгы научнай үлэтэ буоларын чинчийээччилэр туох да мунааҕа суох быһаараннураллар.

А.Е.Кулаковскай Бүлүү дьонун, куоратын олус сөбүлээбитэ, олохсуйан, дьиэ-уот туттан, уһуннук олорор былааннааҕа диэн чинчийээччилэр бэлиэтээбиттэрэ. Ол эрэн, 1915 сыллаахха үс көрдөһүүнү суруйбутун үрдүнэн, кинини “үөрэҕэ ситэтэ суох” диэн сылтанан, «Дьиҥнээх (действительнэй) учууталынан анаабатахтар. Онон үөрэх дьыла бүтээтин бэс ыйыгар кини Бүлүүттэн барарыгар күһэллибитэ.

Ити сайыныгар Кулаковскай Петербурга тиийэн научнай үлэлэрин бэчээттэтэр туһунан кэпсэтэ сылдьыбыта да, түмүгэ суох төннүбүтэ.

Кулаковскай Бүлүүгэ үөрэппит оҕолоруттан революционердар Дора Жиркова, Муся Потапова, Исидор Барахов курдук саха норуотугар биллэр-көстөр ыччат дьон үөскээбиттэрэ.

А.Е.Кулаковскай улуу суруйааччы, ученай буоларын таһынан Саха сиригэр үөрэхтээһини тэрийэргэ уонна сайыннарарга норуот туһугар олорон ааспыт прогрессивнай өйдөөх-санаалаах дьонтон биирдэстэрэ буолар.

Дакылаакка 1 Сыһыарыыга киирбит хаартыскалары үгүстэрин А.И.Немце-Петровскай диэн киһи түһэрбит [14]. Бэйэтэ үс хаартыскаҕа Кулаковскайдыын бииргэ сылдьан түспүтэ баар. Бу киһи оччотооҕуга фотограф быһыытынан Бүлүүгэ үлэлии, олоро сылдьыбыта биллэр. Немце-Петровскай түһэрбит хаартыскалара Бүлүүттээҕи уонна Ярославскай аатынан Дьокуускайдааҕы кыраайы үөрэтэр түмэллэргэ хараллан сыталлар.

Туһаныллыбыт литература

1.Аввакумов П. А.Е.Кулаковскайга үөрэммитэ. Ыст. // “Чолбон” с., 3 №, 1992 с., - 142 с.
2.Алексеева А.Н. А.Е.Кулаковскай Мастааххa сырыыта. Ыст. // Историко-культурное пространство Якутии в первой трети XX века. Материалы Всероссийской научной конференции. – Якутск: Издательский дом СВФУ, 2015 г., - 75 с.
3.Васильева Д.Е. Связь времен. / Якутск: Кн. изд-во, 1991 г. – 120 с.
4.Васильева Д.Е. Суруйааччыларбыт алгыстаах айар аартыктарынан. Ыстатыйалар /Дьокуускай: Бичик, 2014 г. – 13 с.
5.Габышев Н.А. Үтүө аргыстар. / Якутскай: Саха сиринээҕи кинигэ издательствота, 1982 с. – 192 с.
6.Иванов С. Кулаковскай уонна Бүлүү. Ыст. // “Олох суола” х., 1№-х анал таһаарыы, кулун тутар 26 к., 2013 с. – 1, 4 с.
7.Кулаковская Л.Р. Вилюйский период жизни А.Е.Кулаковского. Ст. // Историко-культурное пространство Якутии в первой трети XX века. Материалы Всероссийской научной конференции. – Якутск: Издательский дом СВФУ, 2015 г., - 9 с.
8.Кулаковская Л.Р. Өксөкүлээх Өлөксөй. Айымньыларын уонна чинчийиилэрин тоҕус томнаах толору таһ аарыы. Маҥнайгы том. Ырыа-хоһоон. Составитель Л.Р.Кулаковская. А.Е.Кулаковский. Полное собрание сочинений: в 9 т. Том первый. Поэтические произведения. // Новосибирск: “Наука”, 2009. – 631 с.
9.Миронов А.Е. Кулаковскай Бүлүүгэ учууталлаабыта. Ыст. // “Олох суола” х., 1№-х анал таһаарыы, кулун тутар 26 к., 2013 с. – 2,3 с.
10. Миронов Н.С. Улууспут уруккутуттан кэрчиктэр. / Бүлүү, 2003 с. – 96с.
11. Николаев Л.Г., Данилов Ф.Э. “XXI үйэ литературата» айар бөлөх. Саха саарыннара. /Дьокуускай: “Кудук” кинигэ издательствота, 1998 с. – 288 с.
12. Петров В.С. Кулаковскай А.Е. төрөөбүтэ 115 сылын туолуутугар. Икки сурук. Ыст. // “Чолбон” с., 3 №, 1992 с., - 138 с.
13. Протодьяконов В.Н. Саха суруйааччылара (санаалар, этиилэр). Хомуурунньук. /Учууталга, студеҥҥа көм ө пособие. //Дьокуускай: “Бичик” нац. кинигэ кыһата, 1994 с. – 108 с.
14. Фотографии из материалов видеороликов “Вилюйскъ и его жители в начале XX в.” 1,2 части, “Вилюйскъ и его образование” ч.5 / интернет-ресурс “Ютуб” канал

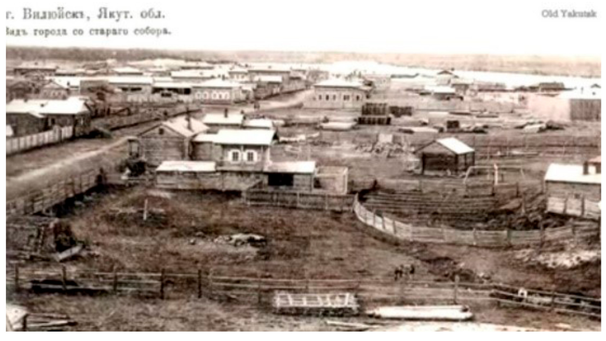

А.Е.Кулаковскай үлэлиир сылларыгар училищеҕа 60-70 оҕо үөрэнэрэ, ол иһигэр сахата 50 быһыһыантан тахсара. Өксөкүлээх Өлөксөй үөрэппит оҕолоруттан Исидор Барахов, Степан Аржаков, Степан Гоголев, Дора Жиркова, Муся уонна Серафим Потаповтар. Александр Габышев биллэр советскай-партийнай үлэһиттэр буолбуттара.

Бүлүү, 1914 с.

Бүлүүгэ олорон суруйбут айымньылара:

А.Е.Кулаковскай Бүлүүгэ олорон 1915 сыллаахха суруйбут **“Итирик бурсуй ырыата”** саха литературатыгар социальнай өттүнэн биир күүстээх уонна дириҥ айымньы быһыытынан сыаналаналар.

Кулаковскай **«Төрүү илигиттэн түҥнэри кыраныылаах»** диэн улахан айымньытын улаханнык уларытан-тэлэритэн, иккис варианын «Төрүү илигиттэн түҥнэри төлкөлөппүт» диэн аатtaан 1913 сыллаахха Бүлүүгэ олорон суруйбута.

Училищеҕа Кулаковскайдыын биир кэмнэ үлэлээбиттэрэ саха суругун-бичигин төрүттэспит Семен Андреевич Новгородов, саха бастакы композитора Марк Николаевич Жирков, биллиилээх кыраайы үөрэтээччи Петр Хрисанфович Староватов, общественнай деятель, аҕабыт Алексей Михайлович Винокуров, уокурук комиссара буолбут П.Т.Ушаков. Училище попечителинэн атыыһыт Н.А.Расторгуев үлэлээбитэ.

С.А.Новгородов

М.Н.Жирков

П.Х.Староватов

А.М.Винокуров

Н.А.Расторгуев

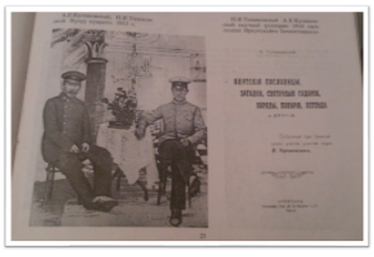

А.Е. Кулаковскай биир эрэ сыл Бүлүү училищетыгар үлэлээбит Н.О.Толоконскайга уһун сылларга муспут матырыйаалларын саанылаан, нууччалыы тылбаастаан биэрбитэ. Ол киһи Иркутскайга тиийэн бэйэтин аатынан **«Якутские загадки, пословицы, святочные гадания, обряды и проч., собранные при ближайшем участии учителя якута А.Е.Кулаковского»** диэн кинигэни таһаартарбыта. Киниги**эҕэ 337 өс хоһооно уонна 268 таабырын** киирбит. Бу үлэ, төһө да атын киһи аатынан таҕыстар, А.Е.Кулаковскай маҥнайгы научнай үлэтэ буолара тыл үөрэхтээхтэриэн туох да мунааҕа суох быһаарыллан турар.

Бүлүү өрүскэ, 1914 с.